

PROBLÉM NESPRAVEDLIVÉHO PRÁVA V TEORII JOHNA FINNISE¹

THE PROBLEM OF UNJUST LAW IN THE THEORY OF JOHN FINNIS

Petr Osina

Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta

ABSTRAKT

Článek se zabývá rozбором teorie nespravedlivého práva Johna Finnise. Věnuje se především klasifikaci nespravedlivých zákonů v kontextu Finnisovy teorie základních hodnot. Na to navazuje podrobnější charakteristika vnitřně nespravedlivých zákonů a externě nespravedlivých zákonů. Dále je představen Finnisův pohled na občanskou neposlušnost, kterou připouští pouze ve velmi omezené míře. Povinnost dodržování nespravedlivých zákonů je pak opět dána do souvislosti s rozlišováním vnitřně nespravedlivých zákonů a externě nespravedlivých zákonů. V závěru jsou shrnuty některé problematické otázky, které jsou spojeny s Finnisovou teorií nespravedlivého práva.

ABSTRACT

The article deals with the analysis of the theory of unjust law of John Finnis. It concentrates primarily on the classification of unjust laws in the context of Finnis's theory of basic values. The article continues with more detailed description of intrinsically unjust laws and extrinsically unjust laws. Next part introduces Finnis's view of civil disobedience, which is accepted only to a very limited extent. The duty to follow unjust laws is again connected with the distinction between intrinsically unjust laws and extrinsically unjust laws. Some problematic questions associated with Finnis's theory of unjust law are summarized at the end of the article.

I. ÚVOD

John Mitchell Finnis je nejnámějším představitelem takzvané „nové teorie přirozeného práva“ – proudu tomistické právní filozofie založeného v šedesátých letech v USA několika profesory Univerzity Notre Dame v Indianě. Především ve své knize Přirozené právo a přirozená práva (Natural Law and Natural Rights) se pokusil nově formulovat přirozenoprávní doktrínu s úmyslem vyvrátit nejčastější námitky odpůrců.

Na základě inspirace v koncepci Tomáše Akvinského Finnis tvrdí, že existuje sedm základních hodnot, které mohou být objektivně ustanoveny. Jsou jimi život, vědění, hra, estetický zážitek, sociabilita (přátelství), praktický rozum a náboženství. Proč jsou tyto hodnoty základní? Podle Finnise jsou základní a univerzální, protože jsou samozřejmě dobré, nemohou být analyticky redukovány na pouhou část nějaké jiné hodnoty nebo být nápomocny k provádění nějaké jiné hodnoty. Každá hodnota, pokud se na ni zaměříme, může být tou nejdůležitější.²

¹ Příspěvek byl zpracován v rámci grantového projektu IGA_PF_2016_003 Hodnotová a principiální východiska práva.

² FINNIS, J. *Natural Law and Natural Rights*, 2nd edition. New York 2011, s. 92.

Finnis nepodává důkaz samozřejmého charakteru základních hodnot, ale pouze tvrdí, že k vnitřnímu rozporu vede odmítnutí uznání samozřejmého charakteru vyjmenovaných hodnot. Jeho argumentace stanoví nejen důvod, ale spíše formu „dialektické obrany“ teze o hodnotě vědění.³ Finnis ovšem nepokračuje v podobných úvahách ve vztahu k ostatním základním hodnotám.

Dialektickou obranu katalogu základních hodnot tvoří rovněž způsob odpovědi na otázku, jak základní hodnoty motivují k činnosti. Každá jednající bytost na počátku nenaplnuje zcela své možnosti – obsahuje v sobě určitý potenciál, který může být realizován pouze díky činnosti. Základní hodnoty jsou aspekty „vyplnění potenciálu“ osoby a díky tomu stanoví „racionálně odůvodněné způsoby chování“.⁴

Základní hodnoty konstituují morálku pouze ve spojení s devíti požadavky praktického rozumu, což posléze umožňuje argumentaci z morálních pozic. Těchto devět požadavků podle Finnise tvoří: koherentní životní plán, zákaz svévolných preferencí v rámci základních hodnot, zákaz svévolných preferencí v rámci osob, nestrannost, oddanost, omezený význam následků, respekt vůči každé základní hodnotě při každém jednání, obecné dobro, následování vlastního svědomí.⁵

Podle Finnise není tradice přirozenoprávní teorie svázána s popřením obecné dostatečnosti pozitivního práva pro řešení právních problémů. Spíše bylo cílem přirozenoprávní filozofie ukázat, že proces zpozitivňování práva (soudně či legislativně) je proces, který může a měl by být veden morálními principy a pravidly. Morální normy podle Finnise ospravedlňují samotnou instituci pozitivního práva.⁶

Jestliže je stanoveno, že právo je závazné v rámci právního systému, jurisprudenci již další otázky nezajímají, tvrdí pozitivisté. Jakékoli bádání musí být uskutečňováno v rámci jiných disciplín. S takovým postojem Finnis nesouhlasí. Tvrdí, že pokud je právo považováno za závazné v rámci právního systému bez ohledu na spravedlnost, můžeme si oprávněně klást otázku, zda je závazné také v jiném smyslu. Je možné se tázat: „Jestliže právní závazek obsahuje také morální závazek a právní systém je spravedlivý, je v případě jednotlivého nespravedlivého zákona kladen na člověka morální závazek takový zákon dodržovat?“⁷ Pozitivisté by takovou otázku vyloučili ze sféry jurisprudence.

Podle Finnise se mýlí. Za prvé, navrhované oddělení od jurisprudence je umělé. Argumenty, které mají být ponechány jiným disciplínám, můžeme ve skutečnosti najít v ústech většiny právníků vykonávajících právní praxi. Za druhé, jurisprudenci, která odsunuje takové otázky do jiných disciplín, zůstane pouze lexikografií určité kultury.⁸ Na nejzákladnější úrovni právně-filozofického myšlení si každý musí pokládat otázku: co je možno považovat za právo?

Pozitivisty by řekl: pouze pravidla přijatá na základě příslušných uznaných postupů. Podle Finnise by to byla pravda pouze v některých právních systémech. Tvrdí totiž, že jurisprudenci je společenská věda, která se snaží popsat, analyzovat a vysvětlit předmět zvaný právo. Ovšem koncepce práva, které používají různé společnosti, jsou různé. Proto předmět právní filozofie nemůže být oddělen od dalších aspektů společenského života příslušné komunity.

Finnis obviňuje ty, kteří navrhují oddělení morálních otázek od práva, že konzistentně nezachovávají to, co navrhují. Jejich práce jsou plně neoddiskutovatelných morálních předpokladů. Například formální prvky mají určitou souvislost se spravedlností, takže právníci jsou

³ GRISEZ, G. - BOYLE, J. - FINNIS, J. Practical Principles, Moral Truth and Ultimate Ends, *The American Journal of Jurisprudence*, 1987, sv. 32, s. 111.

⁴ Tamtéž, s. 114.

⁵ FINNIS, J. *Natural Law and Natural Rights*, 2nd edition. New York 2011, s. 103 – 126.

⁶ Tamtéž, s. 23 a násl.

⁷ Tamtéž, s. 357.

⁸ Tamtéž, s. 358.

oprávnění uznávat některé principy spravedlnosti jako principy legality. Také fakt, že pravidlo je právně závazné, odůvodňuje jeho morální závaznost. Žádný z těchto předpokladů nemůže být považován za platný, pokud se nepřekročí hranice mezi jurisprudencí a morální filozofií.⁹

II. DRUHY NESPRAVEDLIVÝCH ZÁKONŮ

Podle Finnis existují dvě kategorie nespravedlivých zákonů – vnitřně nespravedlivé zákony a externě nespravedlivé zákony.¹⁰ Vnitřně nespravedlivé zákony lze rozdělit do dvou kategorií – vnitřně nespravedlivé zákony založené na analýze špatného jednání a vnitřně nespravedlivé zákony založené na analýze jich samotných. Vnitřně nespravedlivé zákony existují, pokud nás právo nutí dělat zlé činy, které jsou vždy zakázané. Například zákony, které by nutily někoho k cizoložství nebo zabití nevinného člověka jsou vnitřně nespravedlivé zákony. Klasifikovat zákon jako vnitřně nespravedlivý nevyžaduje aplikaci mnoha různých principů, ale pouze existenci představy o tom, že určité jednání je nepřijatelné.

O pravidlech regulujících taková jednání Finnis říká: „Taková pravidla jsou výjimkou z obecného tvrzení, že morální argumentace se stává méně určitou, jelikož její teze sestupují od principů vysokého stupně univerzality ke specifickým závěrům ohledně jednotlivých řešení, která jsou dostupná za komplexních a nepředvídatelných okolností. Relativně malý počet bezvýjimečných morálních pravidel má vždy negativní povahu, jelikož označují jednání, která je třeba vždy vyloučit z vlastních úvah.“¹¹ Nezávaznost je tedy jednodušší stanovit (její hranice je nižší), jestliže zákon požaduje uskutečnění vnitřně zlého jednání. Pak podle něj nejednáme proto, že konkrétní jednání je svojí podstatou špatné.

Externě nespravedlivé zákony nejsou zkoumány na základě analýzy špatného jednání, jelikož nezahrnují jednoznačný a přímý útok na absolutní morální zákazy. Na rozdíl od jednodušší analýzy použité u vnitřně nespravedlivých zákonů, Finnisova analýza externě nespravedlivých zákonů vyžaduje dlouhou a náročnou aplikaci základních hodnot a požadavků praktického rozumu. Finnis nestanoví jednoznačně, jak to má být uděláno, ale je důvodné předpokládat, že svědomí a obecné dobro budou vůdčími principy, které podmiňují nezávaznost v případech, kdy narazíme na podobný druh nespravedlivých zákonů.

Externí nespravedlnost práva nastává, jestliže tuto nespravedlnost nalézáme v okolnostech, které se nacházejí vně práva samotného. Zákon může být externě nespravedlivý například v případě, kdy podstatně zvyšuje daňové zatížení občanů výhradně kvůli prospěchu vládců.¹² Zde je možné externí nespravedlnost vyvodit nikoli ze samotné zátěže pro občany, ale spíše z účelu zákona, jímž je zvýšení bohatství vládců. Dalo by se říci, že taková zákonná úprava přesahuje skutečné potřeby státní moci a tím narušuje obecné dobro. Konkrétní daňový zákon nebude externě nespravedlivý, jestliže výnos jím zvýšené daně bude použit pro financování zdravotnictví nebo školství, tedy v zájmu obecného dobra.

Jiným příkladem externě nespravedlivého zákona je zákon o zaměstnanosti, který diskriminuje konkrétní osoby na základě pohlaví nebo rasy. Takový zákon nerespektuje lidská práva, jelikož zacházení s konkrétními osobami je naprosto nepřiměřené ve vztahu k zacházení s ostatními nediskriminovanými lidmi. Takový zákon příliš nepodporuje harmonické vztahy ve společnosti. Odlišné zacházení v tomto případě je založeno na pohledu vně práva a zjištění, že s každým členem společnosti není zacházeno stejně. V obou předchozích případech mají vnější důsledky nespravedlivého zákona na obecné dobro klíčovou roli, na rozdíl od vlastní špatnosti zákona v případě vnitřně nespravedlivých zákonů.

⁹ FINNIS, J. *Natural Law and Natural Rights*, 2nd edition. New York 2011, s. 359.

¹⁰ FINNIS, J. *Moral Absolutes: Tradition, Revision, and Truth*, Washington, 1991, s. 88.

¹¹ FINNIS, J. Reason, Revelation, Universality and Particularity in Ethics, *American Journal of Jurisprudence*, 2008, sv. 53, s. 33-34.

¹² FINNIS, J. *Natural Law and Natural Rights*, 2nd edition. New York 2011, s. 360.

Existují určité rozdíly v povinnosti dodržovat zákon v závislosti na tom, jestli jsme konfrontováni s vnitřně nespravedlivým zákonem nebo naopak s externě nespravedlivým zákonem. Finnisovi se zdá, že neexistuje žádná obecně předpokládaná povinnost dodržovat vnitřně nespravedlivé zákony, a v případě, že by existovala, bude vždy zpochybnitelná. Podle něj tedy vnitřně nespravedlivé zákony postrádají právní i morální platnost a jsou absolutně nezávazné.

Představme si zákon, který by nařizoval chování, které je nemorální, jako například cizoložství nebo zabití nevinného člověka. V případě vnitřně nespravedlivých zákonů a povinnosti je dodržovat postačí jednoduchá analýza, kdy je třeba pouze posoudit, jestli je přímo dotčena některá ze základních hodnot (například život nebo manželství). Jakmile zjistíme, že základní hodnota byla narušena, zákon nemusí být dodržován. Vnitřně nespravedlivý zákon a posouzení jeho závaznosti nevyžaduje plnohodnotnou analýzu základních hodnot a požadavků praktického rozumu.¹³

Externě nespravedlivé zákony vyžadují mnohem detailnější analýzu, než je tomu v případě vnitřně nespravedlivých zákonů. Je třeba totiž uvažovat o všech základních hodnotách a požadavcích praktického rozumu, zvláště osmém požadavku, kterým je obecné dobro.

Představme si zákon, který by nařizoval maximální rychlost na dálnici ve výši 60 km za hodinu. Někdo by mohl argumentovat, že nemá povinnost dodržovat takový zákon, jelikož by se nikam nikdy nedostal a nestihl by nic vyřídit. Takový zákon proto není v zájmu obecného dobra, jelikož je škodlivý pro celkové efektivní fungování společnosti. Na druhé straně někdo jiný by mohl tvrdit, že takový zákon je užitečný z hlediska prevence nehod a tudíž slouží obecnému dobru. Tento zákon podporuje vyšší bezpečnost ve společnosti a navíc šetří pohonné hmoty. Tento příklad ukazuje, že posuzování externě nespravedlivých zákonů není vůbec jednoduché. Je totiž možné diskutovat, jestli takové zákony jsou vůbec nespravedlivé a pokud jsou, jestli máme povinnost je dodržovat. Externě nespravedlivé zákony lze daleko obtížněji prohlásit za nezávazné než vnitřně nespravedlivé zákony.

V pozdějších textech přichází Finnis s novou analýzou vnitřně nespravedlivých zákonů.¹⁴ Situace, ve kterých může být nová analýza využita, demonstrovuje na zákonech upravujících interrupce a zákonech, které zavádějí úhradu nákladů za interrupci z veřejných rozpočtů. Další příklady vnitřně nespravedlivých zákonů, u kterých by bylo možné využít nový přístup, již neuvádí. Důležitou součástí nového přístupu je zvážení materiální a formální spolupráce při páčání zla.

Formální spolupráce při páčání zla představuje přímý zásah vůči jedné ze základních hodnot nebo účast na přímém zásahu jiné osoby. Naproti tomu materiální spolupráce nastává v případě nepřímé účasti při páčání zla, jako například v situaci, kdy interrupce je prováděna v zájmu záchrany života matky. Podle Finnisse již tradiční analýza vnitřně nespravedlivých zákonů není aplikovatelná na některé současné problémy kvůli jejich komplexnímu charakteru.¹⁵ Nicméně novou metodu vysvětluje pouze v kontextu interrupční legislativy a nezabývá se jinými částmi pozitivního práva. Mohlo by to naznačovat, že analýza vnitřně nespravedlivých zákonů se týká více politických otázek než otázek čistě právních.

¹³ FINNIS, J. *Aquinas: Moral, Political and Legal Theory*. Oxford, 1998, s. 273.

¹⁴ FINNIS, J. Unjust Laws in a Democratic Society: Some Philosophical and Theological Reflections, *Notre Dame Law Review*, 1996, sv. 71.

FINNIS, J. Helping Enact Unjust Laws without Complicity in Injustice, *American Journal of Jurisprudence*, 2004, sv. 49

FINNIS, J. Restricting Legalised Abortion Is Not Intrinsically Unjust, In: Watt, Helen, ed. *Cooperation, Complicity and Conscience: Problems in Healthcare, Science, Law and Public Policy*. London, 2005, s. 209-245.

FINNIS, J. A Vote Decisive for... a More Restrictive Law, In: Watt, Helen, ed. *Cooperation, Complicity and Conscience: Problems in Healthcare, Science, Law and Public Policy*. London, 2005, s. 269-295.

¹⁵ FINNIS, J. Restricting Legalised Abortion Is Not Intrinsically Unjust, In: Watt, Helen, ed. *Cooperation, Complicity and Conscience: Problems in Healthcare, Science, Law and Public Policy*. London, 2005, s. 219.

Finnis uvádí, že analýza úmyslu a formální spolupráce sleduje podobný cíl, když se řeší otázka, jestli má člověk platit daně státní moci, která používá veřejné prostředky k finanční podpoře aktivit jako interrupce nebo experimenty s embryi.¹⁶ Podle něj by měl člověk platit daně i v případě, že mohou nepřímo vést k nemorálním aktivitám, pokud tyto aktivity nejsou primárním cílem, ale cílem hospodaření s veřejnými prostředky je spíše podpora zdravotnictví nebo školství.

Jinými slovy, v případě, že nemorální aktivity nejsou primárním objektem financovaným z vybraných daní, můžeme říct, že formálně nespolutracujeme na financování vnitřně špatných záležitostí. Část peněz, které člověk platí na daních, sice jde na nežádoucí aktivity, takže lze hovořit o materiální spolupráci, ale tato forma spolupráce není významná. Jestliže materiálně spolupracujeme na špatných aktivitách, nejsme s nimi vnitřně ztotožnění, na rozdíl od formální spolupráce, kde existuje přímá podpora těchto aktivit.

Když se zamyslíme nad povahou analýzy vnitřně nespravedlivých zákonů, zjistíme, že je pouze jinou formou analýzy externě nespravedlivých zákonů, která se zaměřuje na kritérium obecného dobra. Toto kritérium Finnis zohledňuje také, když říká: „Neplacení daní by znamenalo odeřpení podpory pro dobré používání veřejných financí, které má občan jako svůj morální závazek podporovat.“¹⁷

Je zřejmé, že Finnis ponechává otevřený prostor pro aplikaci analýzy vnitřně nespravedlivých zákonů také v jiných záležitostech, ale bez jejich konkretizace je těžké určit, o které záležitosti by mělo jít. Tato analýza se týká spíše otázek politických a pouze v omezené míře otázek ryze právních, jak to ukazuje také případ s placením daní.¹⁸

III. NESPRAVEDLIVÉ PRÁVO A OBČANSKÁ NEPOSLUŠNOST

Finnisova teorie přirozeně obsahuje dvě možnosti, které má člověk při rozhodování o tom, jaký postoj zaujmout vůči nespravedlivému právu – dodržovat nespravedlivý zákon nebo jej odmítnout dodržet a dopustit se občanské neposlušnosti.¹⁹

Finnis tvrdí, že i v případě nespravedlivých zákonů většinou existují podstatné důvody pro jejich dodržování. Hlavním důvodem je předcházení chaosu ve společnosti. Dalším důvodem je to, aby se nesprávné jednání nestalo příliš rozšířeným. Například jestliže někdo neplatí daně, ostatní jej mohou následovat ke škodě celé společnosti, protože stát nebude mít dost prostředků k financování veřejných služeb. Navíc nedodržování jednoho zákona může povzbudit člověka k nedodržování dalších zákonů, které mohou být ve skutečnosti rozumné. Podstata je v tom, že jakmile někdo poruší zákon bez následků, je pravděpodobné, že to udělá znovu.²⁰

Podle Finnisse jsou zde ještě další důvody pro dodržování nespravedlivého práva. Vztahují se k závazkům, které má každý vůči druhým ohledně jejich životních plánů. Člověk například může cítit závazek chovat se v souladu s nespravedlivým zákonem proto, aby se vyhnul způsobení újmy na své rodině nebo své kariéře. Podle Finnisse by se člověk neměl zapojit do aktů občanské neposlušnosti, pokud by výsledkem bylo to, že jeho rodina zůstane nezaopatřena.²¹

Finnis se také shoduje s postojem Sokrata, když věří, že existují pouze vzácné situace, kdy by člověk neměl dodržovat právo, dokonce i když je v sázce vlastní život, protože je obecně

¹⁶ FINNIS, J. Unjust Laws in a Democratic Society: Some Philosophical and Theological Reflections, *Notre Dame Law Review*, 1996, sv. 71, s. 603.

¹⁷ Tamtéž, s. 603.

¹⁸ FINNIS, J. Helping Enact Unjust Laws without Complicity in Injustice, *American Journal of Jurisprudence*, 2004, sv. 49, s. 21.

¹⁹ FINNIS, J. *Natural Law and Natural Rights*, 2nd edition. New York 2011, s. 361.

²⁰ FINNIS, J. *Aquinas: Moral, Political and Legal Theory*. Oxford, 1998, s. 273.

²¹ GRISEZ, G. - BOYLE, J. - FINNIS, J. *Nuclear Deterrence, Morality, and Realism*, Oxford, 1987, s. 249.

lepší trpět bezpráví, než jej způsobovat.²² Občanská neposlušnost je velmi riziková záležitost a nese s sebou velmi vysoké riziko společenské anarchie v různých podobách.

Druhá volba, kterou máme při střetu s nespravedlivým zákonem, je jeho nedodržení. Například jestliže zákon není vydán kompetentní autoritou, nemusí být dodržován. Když se ale rozhodneme nedodržet zákon, musíme podle Finnise respektovat hranice občanské neposlušnosti. Kromě respektování tohoto základního rámce pro občanskou neposlušnost by člověk nikdy neměl porušovat zákon za účelem způsobení nějakého dobra.

Finnis omezuje ospravedlnitelné akty občanské neposlušnosti na zjevné porušení zákona, které je vyjádřením protestu vůči němu a je spojeno s připraveností podrobit se případné zákonné sankci. Akt občanské neposlušnosti by neměl přinést svému aktérovi žádnou osobní výhodu. Měla by to být symbolizace odporu.²³ Finnisovo pojetí občanské neposlušnosti má formu pasivní rezistence, jelikož aktivní pojetí může zahrnovat užití násilí a proto se s touto druhou formou v jeho textech nesetkáme.

Finnis také zdůrazňuje důležitost respektu vůči právu. Znamená to, že člověk, který se dopustí občanské neposlušnosti, musí být připraven přijmout následky svého jednání, jako je zatčení, soudní proces a potrestání. Takový člověk by se měl zároveň vyhnout nenávisti nebo opovržení vůči druhým. Neměl by také ohrozit svou rodinu nebo jiné důležité závazky. Občanská neposlušnost vždy zahrnuje soubor omezení včetně hlavního principu pasivní neposlušnosti, která je správnou formou občanské neposlušnosti.²⁴

Ačkoli je pasivní občanská neposlušnost aktem vzdoru, má také další důležité omezení. V tomto případě totiž nemůže být ospravedlněním maxima „člověk může činit zlo pro způsobení většího dobra“. Tato maxima je podle Finnise chybná, jelikož umožňuje činění dobra kvůli bezvýznamné výhodě a nikoli pro účely projevení odporu nebo morálního nesouhlasu.²⁵ Lze v tom vidět aplikaci jeho šestého požadavku praktického rozumu – důležitost omezené role následků.

Finnis rozebírá příklady situací, ve kterých mohou být lidé nespravedlivou mocí nuceni činit něco, co je morálně nepřijatelné. V Aristotelově duchu zvažuje například následující situaci – tyran unese dítě a poté nutí rodiče k určitému jednání proto, aby dostali dítě zpět. V takovém případě je podle něj přípustné dopustit se nemorálního jednání.²⁶ Existují tedy určitá jednání, která jsou přijatelná v případě, že je člověk vystaven nátlaku (například nucená práce). Na druhé straně jsou určitá jednání, která jsou nepřijatelná za jakýchkoli okolností (například cizoložství).

Pro demonstraci odmítání maximy „člověk může činit zlo pro způsobení většího dobra“ je možné uvést další příklad. Představme si, že určité osobě je vládcem přikázáno svrhnout jadernou bombu za účelem likvidace obyvatel nepřátelského státu. Zabití budou jak bojovníci, tak nevinní lidé. Pro Finnise je vládcův příkaz jednoznačně nespravedlivý a špatný, jelikož nařizuje zabití nevinných lidí.

Představme si, že adresát příkazu odmítne použít jadernou bombu a místo ní použije konvenční bombu, která zabije méně nevinných lidí. Nevadí mu tedy zabití nevinných lidí samo o sobě, ale zabití velkého počtu nevinných lidí. Pro Finnise ovšem toto odmítnutí jaderné bomby ve prospěch bomby konvenční není ospravedlněním neuposlechnutí příkazu vládce. Jde opět o porušení výše zmíněné maximy. Adresát by měl zcela odmítnout vládcův příkaz, pro-

²² FINNIS, J. *Fundamentals of Ethics*, Washington, 1983, s. 109.

²³ GRISEZ, G. - BOYLE, J. - FINNIS, J. *Nuclear Deterrence, Morality, and Realism*, Oxford, 1987, s. 355.

²⁴ Tamtéž, s. 356.

²⁵ Tamtéž, s. 356.

²⁶ FINNIS, J. *Moral Absolutes: Tradition, Revision, and Truth*, Washington, 1991, s. 33.

tože je vždy (bez ohledu na okolnosti) svou podstatou nemorální zabíjet nevinné osoby, bez ohledu na jejich počet.²⁷

IV. TYPOLOGIE NESPRAVEDLIVÝCH ZÁKONŮ

Finnis neuvádí žádný soubor příkladů nespravedlivých zákonů, přestože by podobný soubor byl možná pro jeho koncept prospěšný. V jeho nejdůležitějších textech najdeme pouze několik stránek, které se přímo věnují konkrétnímu vymezení nespravedlivých zákonů.²⁸ Další příklady jsou zmíněny v ostatních pracích pouze nepřímo v rámci komentáře některých témat.

Tento fakt neumožňuje vytvořit nějakou ucelenou a přesnou typologii nespravedlivých zákonů v rámci Finnisevy teorie, nicméně lze alespoň vyvodit obecný princip jeho pojetí. Zásadní princip spočívá v tom, že můžeme použít hodnotu praktického rozumu ke zhodnocení spravedlivosti jakéhokoli zákona.

Podle Finnise mají vládní odpovědnost nést ti, kteří jsou schopni efektivně uspořádat vztahy ve společnosti. Není to jediný požadavek praktického rozumu ve vztahu k vládní autoritě, ale je první a nejdůležitější.²⁹ Rolí praktického rozumu je určit, jestli jednání vládnoucí moci (při tvorbě práva nebo jeho aplikaci) neútočí na základní hodnoty nebo požadavky praktického rozumu. Finnis uvádí příklady situací, ve kterých vládnoucí moc nerespektuje obecné dobro (například využití daňových výnosů ve prospěch držitelů moci a nikoli společnosti).

Některé externě nespravedlivé zákony vznikají v důsledku nezákonného užití moci. Zneužití moci nastává především v případě zneužití právotvorné kompetence, ale také zneužitím soudní moci. Vládnoucí moc je odpovědná za to, že uspořádá vztahy ve společnosti v souladu s požadavky obecného dobra. Zneužití moci tak nastává především v případě, kdy moc jedná ve svůj prospěch, případně nerespektuje požadavky distributivní spravedlnosti. V prvním případě stanoví moc nespravedlivý zákon, pokud překročí svou pravomoc tím, že obětuje společenské zájmy svým vlastním ambicím. To nastává, jestliže požadavky práva jsou formulovány ve prospěch moci nebo jejích sympatizantů, případně se zlým záměrem vůči nějaké osobě či skupině osob. Každá mocenská autorita je totiž podle Finnise odvozena od potřeb obecného dobra.³⁰

Další kategorii externě nespravedlivého práva představují rozhodnutí, která se nacházejí mimo rámec pravomocí vládnoucí moci (*ultra vires*). Mocenský subjekt zde selhává ve své odpovědnosti vůči obecné morální normě stanovící povinnost sledovat obecné dobro. Příkladem by mohla být situace, kdy by vláda nějakého státu vyhlásila válku bez souhlasu parlamentu, který vyžaduje ústava tohoto státu. Takové akty mohou být podle Finnise vydány vědomě, ale také nevědomě. V obou případech ovšem budou v rozporu s obecnou morální normou vyžadující soulad s obecným dobrem, jelikož porušují principy distributivní a komutativní spravedlnosti.³¹

Finnis v rámci výkladu o aktech *ultra vires* neuvádí sofistikované argumenty, které by objasňovaly, v čem tyto akty porušují požadavky distributivní a komutativní spravedlnosti. Je ale možné použít jeho příklad z jiné části jeho nejvýznamnější knihy, kde hovoří o distributivní spravedlnosti. Uvádí zde příklad soudce, který udělá chybu při posouzení výše náhrady škody v konkrétním případě. Chybný postup spočívá v tom, že oprávněná osoba získá větší

²⁷ FINNIS, J. *Moral Absolutes: Tradition, Revision, and Truth*, Washington, 1991, s. 18 a násl.

²⁸ FINNIS, J. *Aquinas: Moral, Political and Legal Theory*. Oxford, 1998, s. 50; FINNIS, J. *Natural Law and Natural Rights*, 2nd edition. New York 2011, s. 352-353.

²⁹ FINNIS, J. *Natural Law and Natural Rights*, 2nd edition. New York 2011, s. 246.

³⁰ Tamtéž, s. 352.

³¹ Tamtéž, s. 353.

nebo menší kompenzaci, než na kterou má nárok. Soudce tím poruší také principy komutativní spravedlnosti, jelikož má povinnost aplikovat právo spravedlivě vůči všem osobám.³²

Finnis ve svých spisech také rozebírá, jakým způsobem je možné odvodit pozitivní právo z práva přirozeného.³³ Odvození je v jeho pojetí chápáno nikoli jako logická dedukce z univerzálních principů, ale spíše ve smyslu toho, že zákonná podoba pozitivního práva nesmí být v rozporu s přirozeným právem. To implikuje další situaci, ve které mohou být zákony nespravedlivé – pozitivní právo není v souladu s principy přirozeného práva.

V. NESPRAVEDLIVÉ ZÁKONY A POVINNOST DODRŽOVAT PRÁVO

Řešení otázek spojených s povinností dodržovat vnitřně nespravedlivé zákony je závislé na tom, do jaké míry akceptujeme Finnisovy argumenty pro existenci vnitřně nespravedlivých zákonů. Pokud tedy někdo není o jejich existenci přesvědčen, oslabuje se jeho pochopení pro nutnost zrušení takových zákonů.

V jedné ze svých knih poskytuje Finnis několik různých argumentů pro ospravedlnění existence bezvýjimečných morálních norem. Tyto argumenty jsou filozofické i teologické. První argument tvrdí, že bezvýjimečné normy jsou doloženy křesťanskou tradicí.³⁴ Druhý argument říká, že pravidla bezvýjimečných morálních norem byla zjevena člověku k naplnění jeho lidské přirozenosti.³⁵ Finnis dále tvrdí, že osvícenští myslitelé (zejména Bentham a Mill) se mýlili, když popírali platnost zjevení.³⁶

Doktrína bezvýjimečných morálních norem pomáhá pochopit, že realizace základních hodnot je nezbytná pro naplnění lidského života. Rozšiřuje naše obzory při poznání toho, co je dobré a hodnotné. Je nezbytná také proto, že má nepřenositelné účinky na lidský charakter a reflektuje některé jeho neměnné aspekty.³⁷ Jakákoli zkušenost s bezvýjimečnými morálními normami odráží princip, že je lepší bezpráví trpět na sobě, než ho páchat na někom jiném.³⁸ Doktrína bezvýjimečných morálních norem naznačuje, že bezpráví nemůže být činěno za účelem dosažení dobra.³⁹

Finnis tvrdí, že normativita se neodvozuje od schopnosti dosažení utilitaristických cílů. Stejně tak ale hovoří o tom, že se normativita nemůže realizovat na základě přirozenosti věcí. Morální „mětí“ nemůže být vyvozeno z „bytí“ lidské přirozenosti. Vyjadřuje také názor, že nepoznáváme pravdy morálních principů jednoduše na základě znalosti Boží vůle.⁴⁰ Zdrojem morální normativity jsou srozumitelné základní hodnoty – takové, které ukáží, co člověk potřebuje k realizaci dobra ve svém životě. Normativní argument pak spočívá v integrálním naplnění lidského života.

Povinnost dodržovat externě nespravedlivé zákony se posuzuje obtížněji, jelikož tyto zákony jsou závislé na čase, místě a okolnostech. Toto posuzování má dvě fáze. První fáze zahrnuje posouzení toho, jestli je zákon nespravedlivý. Zde je třeba zhodnotit, jestli je právní předpis v souladu se základními hodnotami a požadavky praktického rozumu. Druhá fáze obsahuje analýzu toho, do jaké míry zákon opomíjí požadavky praktického rozumu a obecného dobra.

³² FINNIS, J. *Natural Law and Natural Rights*, 2nd edition. New York 2011, s. 179.

³³ FINNIS, J. *Aquinas: Moral, Political and Legal Theory*. Oxford, 1998, s. 266; FINNIS, J. *Natural Law and Natural Rights*, New York 2011, s. 281.

³⁴ FINNIS, J. *Moral Absolutes: Tradition, Revision, and Truth*, Washington, 1991, s. 6.

³⁵ Tamtéž, s. 10.

³⁶ Tamtéž, s. 30.

³⁷ Tamtéž, s. 20-25.

³⁸ Tamtéž, s. 47.

³⁹ Tamtéž, s. 54.

⁴⁰ Tamtéž, s. 41.

U externě nespravedlivých zákonů existuje občas dobrý důvod k jejich zachování. Například akt neposlušnosti, který vyvolá vzpouru, je zřídka v nejlepším zájmu obecného dobra. To znamená, že i když státní moc překročí svou kompetenci (například uvalením příliš vysokých daní) a lidé vědí, že bude následovat revoluce (když přestanou platit daně), stále existuje povinnost dodržovat represivní zákon v zájmu vyhnout se vzpouře. Neexistuje tedy automatická povinnost nedodržovat externě nespravedlivý zákon, jestliže by to mohlo vyústit do revolučního zvratu nebo podobné situace.⁴¹

VI. ZÁVĚR

Finnisovo řešení problematiky nespravedlivých zákonů může být rozšířeno o analýzu různých typů nespravedlivých zákonů. Jejich příklady mohou ukázat podstatné rozdíly při vymezení přirozenosti a limitů morálního závazku k jejich dodržování. I přes množství vydaných odborných textů poskytuje Finnis jen málo příkladů rozdílu mezi procedurálně a obsahově nespravedlivými zákony. Procedurálně nespravedlivé zákony jsou vadné, jelikož brání řádnému fungování právního systému. Ještě méně příkladů najdeme v souvislosti s rozlišováním vnitřně a externě nespravedlivých zákonů.

Finnisovy texty neobsahují podrobnější řešení otázky, co dělat v případě procedurální nespravedlnosti zákonů. Je procedurální nespravedlnost vnitřní nebo externí nespravedlností? Řešení této otázky může být klíčové pro posouzení povinnosti dodržovat zákon. Nedostatečné promyšlení této otázky se může jevit překvapivé v souvislosti s tím, že Finnis používá při vymezení práva také pojmy jako „minimalizace svévole“ nebo „zachování reciprocity mezi subjekty práva navzájem a v jejich vztahu k právotvorné autoritě“.⁴²

Problém procedurální spravedlnosti před Finnisem rozpracoval slavný americký právní filozof Lon Fuller. Ten tvrdí, že problémy právní morálky pojímá většina filozofů „náhodným a nepřesným způsobem“.⁴³ Podle něj to vyplývá z neschopnosti reflektovat to, co nazývá procesním přirozeným právem.⁴⁴ Uvádí osm kritérií, které vyžaduje u práva pro to, aby mohlo být označeno za skutečné právo.⁴⁵ Tato kritéria se velmi podobají základním principům Finnisova pojetí rule of law.

Fuller poměrně jasně vyjádřil názor, že procedurálně vadné zákony si nemohou činit nárok na své dodržování. Nicméně neodpovídá na otázku, jestli procedurálně vadné zákony musí být prohlášeny za nespravedlivé nějakou autoritou předtím, než je lidé nebudou muset dodržovat. Kdyby takový zákon musel být prohlášen za nespravedlivý například nějakou náboženskou autoritou, důvody pro jeho nerespektování by mohly být širší.

Fuller také zcela jasně neuvádí, jestli důvodem pro nerespektování nespravedlivého zákona může být individuální svědomí člověka. Nijak zásadně to ovšem nesnižuje význam tvrzení, že v případě procedurálních defektů v právu vzniká vážná nespravedlnost a právní řád oslabuje svůj nárok na vyžadování poslušnosti.

Na rozdíl od Fullera Finnisova teorie dostatečně nevysvětluje problémy, které mohou vzniknout v procesní oblasti, zvláště ve vztahu k pojmu morální závazek. Zdá se, že ve své teorii „vlády práva“ zaujímá podobnou pozici jako Fuller, ale nerozpracovává podrobné detaily procedurální nespravedlnosti. Například nedává jasný příklad k posouzení toho, jestli vadně vyhlášený zákon musí být dodržován. Otázkou je také, jestli pro možnost nedodržování zákona stačí nesplnění jednoho z procedurálních kritérií? Nebo je třeba absence dvou, tří, případně více kritérií?

⁴¹ FINNIS, J. *Aquinas: Moral, Political and Legal Theory*. Oxford, 1998, s. 273.

⁴² FINNIS, J. *Natural Law and Natural Rights*, 2nd edition. New York 2011, s. 150.

⁴³ FULLER, L. *Morálka práva*, Praha, 1998, s. 93.

⁴⁴ Tamtéž, s. 92.

⁴⁵ Tamtéž, s. 34.

Z hlediska rozlišování mezi vnitřně a externě nespravedlivými zákony Finnis poukazuje na to, že vnitřně nespravedlivé zákony si nemohou nárokovat poslušnost, zatímco většinu externě nespravedlivých zákonů je třeba zachovávat.⁴⁶ Tato klasifikace nespravedlivých zákonů je užitečná, ale lze uvažovat o tom, jestli to není přílišné zjednodušení. U některých hraničních zákonů může být nejasné, která forma nespravedlnosti je v nich obsažena. Další otázkou, kterou Finnis neřeší, je stupeň nespravedlnosti u externě nespravedlivých zákonů.

Finnis rozebírá otázku dodržování práva v několika významech ve vztahu k povinnosti dodržovat nespravedlivé zákony. Jeho teorie vztahující se k povinnosti dodržovat právo předpokládá legitimitu vlády. Tento předpoklad je vyžadován pro zachování řádu ve společnosti a zároveň vytváří důvod poslušnosti odlišný od dobrovolného souhlasu nebo spravedlnosti.

Finnis tvrdí, že pro účely posouzení právního závazku v morálním smyslu je člověk oprávněn ignorovat zákony, které jsou nespravedlivé. Jinými slovy nespravedlivý zákon může být považován za neplatný, i když může být závazný v tom smyslu, že byl vydán oprávněnou autoritou, bude ve skutečnosti vynucován a obecně je nazýván zákonem.⁴⁷

I když tedy moralisté připustí, že právo není závazné v morálním smyslu, stále mohou nalézt morální důvody pro jeho zachování. Je-li ústava a právní systém považován v zásadě za dobrý a žádoucí, nerespektování konkrétního jednotlivého nespravedlivého zákona by mohlo podlomit veřejný respekt k systému se špatnými následky pro obecné dobro. Odtud může vyplynout morální závazek dodržovat i takový nespravedlivý zákon.

KLÍČOVÁ SLOVA

Nespravedlivé právo, vnitřně nespravedlivé zákony, externě nespravedlivé zákony, občanská neposlušnost

KEYWORDS

Unjust law, intrinsically unjust laws, extrinsically unjust laws, civil disobedience

POUŽITÁ LITERATURA

1. GRISEZ, G. - BOYLE, J. - FINNIS, J. *Nuclear Deterrence, Morality, and Realism*, Oxford, 1987
2. GRISEZ, G. - BOYLE, J. - FINNIS, J. Practical Principles, Moral Truth and Ultimate Ends, *The American Journal of Jurisprudence*, 1987, sv. 32
3. FINNIS, J. *Natural Law and Natural Rights*, 2nd edition. New York 2011
4. FINNIS, J. *Aquinas: Moral, Political and Legal Theory*. Oxford, 1998
5. FINNIS, J. *Moral Absolutes: Tradition, Revision, and Truth*, Washington, 1991
6. FINNIS, J. *Fundamentals of Ethics*, Washington, 1983
7. FINNIS, J. Reason, Revelation, Universality and Particularity in Ethics, *American Journal of Jurisprudence*, 2008, sv. 53
8. FINNIS, J. Unjust Laws in a Democratic Society: Some Philosophical and Theological Reflections, *Notre Dame Law Review*, 1996, sv. 71
9. FINNIS, J. Helping Enact Unjust Laws without Complicity in Injustice, *American Journal of Jurisprudence*, 2004, sv. 49
10. FINNIS, J. Restricting Legalised Abortion Is Not Intrinsically Unjust, In: Watt, Helen, ed. *Cooperation, Complicity and Conscience: Problems in Healthcare, Science, Law and Public Policy*. London, 2005

⁴⁶ FINNIS, J. *Aquinas: Moral, Political and Legal Theory*. Oxford, 1998, s. 272.

⁴⁷ FINNIS, J. *Natural Law and Natural Rights*, 2nd edition. New York 2011, s. 361.

11. FINNIS, J. A Vote Decisive for... a More Restrictive Law, In: Watt, Helen, ed. *Cooperation, Complicity and Conscience: Problems in Healthcare, Science, Law and Public Policy*. London, 2005
12. FULLER, L. *Morálka práva*, Praha, 1998

KONTAKTNÍ ÚDAJE AUTORA

JUDr. Petr Osina, Ph.D.

Odborný asistent

Právnická fakulta Univerzity Palackého

Katedra teorie práva a právních dějin

tř. 17. listopadu 8

Olomouc 771 11

Česká republika

Telefon: +420 585 637 611

Email: petr.osina@upol.cz